سەردار

ئەو   قەڵایەی   کە   بەرز   وێستاوە

دوور لە وێستاکە هەوارگەی   پیاوە

سەرسەراو و کۆشکی گەلێ سەردارە

بۆتە بەر دار، چ خودا بەردارە؟

نووسین و ئامادەکردنی: تاهیر ئیلخانی زادە

زستانی ٢٠١٧ ی زایینی - هولەند

ماڵپەڕی ڕۆژهەڵات بۆکان

www.rojhalat.de / www.bokan.de

لەمێژە بەتەمام ئەوەندەی لە دەستم بێت وبۆم بلوێ کورتە مێژوویەکی بنەماڵەی سەردارەکانی بۆکان بنووسمەوە. هەرچەند کەم وکورتیشی هەبێ، بەڵام پێم لە هیچ باشترە .

هیوادارم ئەم نەختە، هاندەری دڵسۆزانی مێژووی گەلەکەمان بێت؛ بەتایبەت بۆکانیەکان بۆ وەدوا کەوتن ودیتنەوە وساغ کردنەوەی مێژوویەکی تێر و تەسەلی ئەو بنەماڵە ناودارەی بۆکان. با ئەوەش بڵێم من ئەو کارەم بە ئەرکێکی سەرشانی خۆم زانیوە بەو هۆیەی "عشرەت خانم"ی هاوسەری "برایم ئا غا" ی مامم، کچی "حەمە حوسین خان"ی سەردار بووە. منداڵی نەدەبوو، وەك کورد دەڵێن وەجاخ کوێربوو، منیان کردبوە کوڕی خۆیان. ئەو خانمە بەڕێزە لە دایك دڵسۆز تر منی بەخێو کردبوو، منـــیش تا ئەو ڕۆ ژەی وەفــاتی کرد وەك کوڕێکی بە ئەمەگ خزمەتم کرد.

لە لایەکی تریش "حاجی سمایل ئاغا"ی بابم کوڕی "سوغرا خانم"ی کچی "سەیفەدین خان" و نەوەی "عەزیز خانی سە ردار"بوو، هەروەها دایکی دایکم بە نێوی "مەرزیە خانم" هاوسەری حاجی بایزئاغای ئیلخانی و کچی فاتمە خانم بووە. ئەو فاتمە خانمەش کچی عزیز خانی سرداربوە. ئەو خزمایەتیە لە ژنان ڕا لە نێو بنەماڵەی سەردار و ئیلخانیەکان دەگەڕێتەوە بۆ ڕوژگاری عەزیز خانی سەردار.

کاتێ "مارف ئاغای دێبوکری" ژنی هەوەڵی مردووە، عەزیز خان برازایەکی خۆی داوەتێ بە نێوی "شاپەیکەر خانم" کە کچی فەڕڕوخ خانی برای بووە. مارف ئاغا لەو ژنە سێ کوڕی بوون بە ناوی حاجی محەمەد ئاغای ئیلخانی کە بە حاجی ئیلخانی ناسراوە، ئەحمەد ئاغای ئیلخانی و برایم ئاغا بابی سلێمان ئاغای حەمیدی. بەو بۆنەوە ماڵی حاجی ئیلخانی و ماڵی سەردار تێکەڵاوی و نیزیکییان زۆر بووە.

عەزیز خانی سە ردا ر

هەوەڵ کەسی ناسراو و ناوداری بنەماڵەی سەردارەکان عەزیزخانی سەردار بوە. عەزیز خان ساڵی ١٢٠٧ قەمەری لە گوندی نستان نزیک بە سەردەشت لە دایك بوە . لە بابەت بنەچەکەی عەزیز خان وەك میرزا جەعفەر حەقایق نگار, لە کتێبی "حدایق الاخبار"دا لە باسی وقایعی ساڵی ١٢٧٩دا[1] دەڵێ: عەزیز خان بە خەتی خۆی لە لاپەڕەی کتێبێکدا لە بارەی بنەچەکەی خۆی ئاوای نووسیوە: "عەزیزخان کوڕی محەمەد خان، کوڕی سارم بەگ، کوڕی مەحموود بەگ، کوڕی سارم بەگی کوڕی قوباد خان". لام وایە ئەو قوباد خانە هەر هەمان حاکمە ناودارەکەی موکریان بوە، کە شا عەباسی سەفەوی(شا عەباس ساڵی ٩٩٥ هجری ژیاوە) ساڵی قەتڵ و عامی موکوریان[2] بە فێڵ وتەڵەکە کوشتویە. جا بۆیە دەبێ بۆ ناسینی

---

[1] محەمە د جەعفەر خورموجی ، مێژوی قاجار (حقا یق الا خبار ناصری) خد یو جەم لە چاپی داوەساڵی ١٣٤٤ ە.ج لا پەڕەی ٢٩٧

[2] سا لی ١٠١٩ ، ١٦١٠ شا عەباس لە قەڵای گاو دولی مەراغە قوباد خانی موکری کوشتووە و بە دوای ئەودا ئەوەندی بۆی لواوە خەڵکی مووکوریانی قەتڵ و عام کردوە ئەو ساڵە بە موکوری قران ناودێرە وەک دەڵێن ژن و منداڵ و پەک کەوتە دەر نەچون هەڵێن، لە ئەشکەوتێک لە گوندی خوراسانە ی نزیک بۆکان خۆیان حەشار داوە، لەشکری شا عەباس پێ یان زا نیوە، ئاوریان دە ئەشکەوت بە ر داوە و دەرگای ئەشکەوتیان هەڵ چنیوە تێکڕا ئەوی دە وێدا بوون خنکاون، ئیستەش ئەو ئەوشکەوتە بە ئەشکەوتی موکری قران بە ناوبانگە.

بنەچەکەی سەردارەکان کورتەیەك لە مێژووی حاکمانی موکری شی کەینە وە.

شەڕف خان بدلیسی(ساڵی ٩٤٩ قەمەری واتە ١٥٤٣ زایینی ژیاوە) دە شەڕەف نامە دا کە هەژار(هەژاری شاعیر موکوریانی سا لی ١٣٣٩کۆچی لە دایک بوە) کردوویەتە کوردی ئاوا باسی حاکمانی موکری دە کا:

[*دەڵێن فەرمانڕەوایانی موکری خەڵکی ناوچەیەکی شارەزوور بوون. هەندێکی دیکەش دەڵێن سەر بە تیرەی بابانین.*] وەك دەما و دەم زانراوە، سەیفەالدین ناوێك سەر زنجیرەی حاکمانی موکری بوە.

میر سەیف الدین موکری

دەو ساڵانەدا کە دەسەڵاتی پاشایانی ئاق قو ینلوو و قە رە قوینلوو لەق ولۆق وسەرەو ژێر بوو[3] ئەو ئەمیر سەیفە الدینە سەری هەڵدا و زۆربەی ناوچەکانی موکریانی وەك دریاس(دریاز) و دوڵ باریك(دوڵی سەردار ئاباد و ئاجی کەند)، یەختەچی و یەلتەمر و سڵدوز(سندوز) ی لە چنگ ترکە چابقلوەکان دەرهێناوە و حکوومەتێکی بە دەسەڵاتی دامەزاندوە، کاتێ مردووە دو کوڕی لێ بەجێ ماوە: "سارم" و بابا عومە".

---

[3] قەرەقوینلو یان ساحەبی مەڕی ڕەش ساڵی ٨٧٤- ٧٨٠ هجری ژیاون

"سارم" کوڕی سەیف الدین

سارم بۆتە جێ نشینی بابی. شا سمایلی سەفەوی(سا ڵی ۹۰۲ ق ژیاوە) چەند جاری هیرش کردۆتە سەر سارم، هەموو جارێ تێك شکاوە، کاتێ سارم مردوە سێ کوڕی بوون: قاسم ، برایم و حاجی عومەر. هەرسێك کوڕەکانی سارم لە تافی لاوەتیدا مردون و دەسەڵاتی ناوچەکە کەوتۆتە دەس ئامۆزاکانیان، یانی کوڕانی روستەمی کوڕی باباعومەر کوڕی سەیفەالدین. ئەوانیش سێ برا بوون: میر حەیدەر و میر نەزەر و میر خدر. وڵاتی موکریانیان لە بەینی خۆیان دا بەش کردووە. دریاز و دۆڵ باریک و سلدوز و ئە ختەچی وەبەر حەیدەر برا گەورە کەوتووە. یەلتەمر بوە بە بەشی میر نەزەر و ناوچەی مەحمەشە دراوە بە میرخدر. ئەو سێ برایە پاڵیان وە شا تەهماسبی سەفەوی(سا لی ۱۱٤۲ هجری ژیاوە) داوە و لە عوسمانیان کشاونە وە.

تاکوو ساڵی ۹٤۰ك= ۱٥٤۱م سوڵتان سولەیمانی عوسمانی لەشکری ناردۆتە سەریان لەشکرەکەش ئەمانە بوون: سوڵتان حوسین بەگی ئامیدی، زەینەل بەگی هەکاری و میرەکانی برادۆستی، هەموشیان کورد بوون. شەڕێکی خوێناوی لە بەینیان دا رووی داوە. دهو شەڕە دا هەر سێك برا حاکمە کانی موکریان کووژراون.

شیخ حەیدەر دو کوڕی لێ بە جێ ماوە بە نێوی "میرە" و"حوسین". میر نەزە ر کوڕێکی بووە بە نێوی "بەیرەم". میر خدر دو کوڕی بوون بە نێوی "ئولوغ بەگ" و "میر حەسەن" بەڵام هەموو کوڕەکانی ئەو سێ برایە میرمنداڵ بوون و نەیان توانیوە دهسەڵات بگرنە دست.

میرە بەگ کوڕی حاجی عومەر

پاش کوشتنی ئەو سێ برایە سوڵتان سولەیمانی عوسمانی "میرەبگی" کوڕی"حاجی عومە" ی کوڕی "سارم" ی کوڕی "سەیفە الدین" ی کردۆتە حاکمی موکریان. ئهو میرە بەگەش زوو مردوە ،کوڕیکی لێ بە جێ ماوە بە نێوی "مستە فا" ئەویش نەیتوانیوە حکوومەتەکەی موکریان بگرێتە دە ست.

میرە بەگی کوڕی شیخ حەیدەر

وەك پێشتر کوتمان، حەیدەربەگ کاتێ کوژرا، کوڕەکانی منداڵ بوون. میرە بەگی کوڕی حەیدەر بەگ گەبوهتە تەمەنی لاوەتی، پاش مردنی مامی لە عوسمانیان کشاوە و پاڵی وە شا تەهماسبی سەفەوی دا ومیرایەتی موکریانی کەوتە دەس. زۆری پێ نەچوو شا تەهماسب مرد.

میره بەگ لەگەڵ شا سمایلی سەفەوی ڕێك کەوت و مەزنایەتی موکریانی هەربە چنگەوە ما. لە پاش ئەوەی شا سمایلیش مرد وسوڵتان محەمەد[4] بوو بە شا، قزلباش دە موکوریانیان هە ڵکێڵا، میرە بەگیش بە ناچاری پاڵی وە سوڵتان مرادی عوسمانی دا، سوڵتانی عوسمانی ئەو هەلەی قۆستەوە و لە دژی سەفەویان کەڵکی لێ وەرگرت جگە لە حکوومەتی موکریان موسلیشی پێ بەخشی و وڵاتی بابانیشی بۆ خستە سەر موکریان هەروەها هەولێر وهەندێ لە ناوچەکانی مەراغە وتەوریزیش درا بە کوڕەکانی. میرە بەگ لەگەڵ محەمەد پاشای والی واندا هێرشی کردە سەر ورمێ، گرتی و لەوێشڕا بەرەو مەراغە ڕۆیشت و ئەوێشی لە چنگ قزڵباشان ڕزگار کرد. میرە بەگ بەو سەرکەوتنانە ئەوەندەی دیکە دەسەڵاتی پەرەی سەند و لە لایەن سوڵتانی عوسمانی ڕا ناز ناوی پاشایەتی پێ بەخشرا و گەڕاوە وڵاتی خوی کاتێ هاتەوە موکریان حەسەن بەگی ئامۆزای کە پیشتر لە لایەن عوسمانیانەوە دریازی پێ بەخشرابوو، نیازی نەبوو دریاز بداتەوە بە میرە بەگ.
لێیان بوو بە شەڕ، حەسەن بەگ خۆی ئاویتە قەڵا، میرە بەگ دەوری قەڵای دا، زۆری نەمابوو قەڵا بگیرێ، بە ناچاری پاڵی وە سوڵتان

---

[4] سوڵتان محومود خدا بوندە ساڵی ٩٨٥ هجری واتە ١٥٧٨ زایبی ژیاوە

محەمەدی سەفەوی دا، ئەویش ڕێزی لێ گرت و ناوچەی دێخورقان (ی لای تەورێز)ی دایە بە سەری ڕا بگا. ئەمجارە میرە پاشا لە حوسینی برای دردونگ بوو، لای وابوو یارمەتی ئامۆزاکانی داوە لە دژی ئەو، بەو بەهانەیە حوسین بەگی برای گرت وکوشتی. میرە بەگ چەند ساڵێك بەسەربەخویی و دەسەڵاتیکێی زۆر ڕاییوارد، تاکوو جەعفەر پاشای وەزیری عوسمانی تەوریزی گرت[5] ئەمجارە لە میرە بەگ کەوتە بڕو بیانوو، زۆر لە ناوچەکانی لە چنگ دەرێنا. شیخ حەیدەری کوڕە گەورەی میرە بەگ لە ناوەچەی مەراغە حکوومەتی دەکرد، قەڵای "سار و قورغان" ی بنیات نابۆوە ، کونە قەڵایەك بو ئەمیر تەیموری گۆڕەکانی تێکیدابوو، ساڵی ١٠٠٢ک = ١٥٩٣میلادی کاتێ خدر پاشای میری میرانی بەغدا کرا بە والی تەوریز، کەوتە فێڵ وتەلەکە لە شیخ حەیدە ر و بەهانەی پێ دەگرت وتەماعی دە قەڵای سارو قورغان کردبو. هوزی مەحموودی هینا ئەو ناوچەیەی وا قەڵاکەی تێدا بوو، بەڵام مەحموودییەکان دە ڕۆستی شیخ حەیدەر نەهاتن.

ئەمجار خدر پاشا بۆ خۆی ڕەگەڵ مەحموودییەکان کەوت، شیخ حەیدەر زۆری حەول دا نەبێتە شەڕ و بێ خوێن ڕێژی کێشەکە

---

[5] ساڵی ٩٩٣کۆچی(١٥٨٤ز) تە وریز لە لایەن عوسمانیەوە گیراوە

کۆتایی بێت بەڵام خدر پاشا لێبرابو کە دەسەڵاتی لە دەس درێنێ و قەڵاش بگرێ. بە شەڕ نەیتوانی شیخ حەیدەر لە ناو بەرێ، شیخ حەیدەر کەمی مابوو بەسەریاندا زاڵ بێت، میرە بەگی بابی کەوتە بەین و نەی هێشت مەحموودی و هێزی عوسمانی کوشتاریان زۆر لێ بکرێ.

میرە بەگ چوار کوڕی بوون: بداغ بەگ، قاسم، شیخ حەیدەر و حوسین"

شەڕفخان تاکوو ئێرە باسی حاکمانی موکریانی[6] کردوە ودەڵی ئیستە لە کوڕانی میرە بەگ هەر شیخ حەیدەر ماوە و دەسەڵاتی موکریانی بە دەستە.

لە پەراوێزی شەڕەفنامە کوردیە کەی دا هەژارمێژووی موکرییەکان ئاوە ها دریژە پێ دەدات و لە زمان حوسین حوزنیەوە دەڵی: میرە بەگ دوو کوڕی دیکەشی بوون بە نێوی ئاوداڵ بەگ و ئەمیر خان. ئەمیر خان بە سەر گەرمەروود ڕاگە یشتوە شا عەباس لەشکرێکی زۆری ناردۆتە سەر و لە نەکاو کوشتویانە.

[6] کتێبی حاکمانی موکوریان نووسراوەی محەمەد جەمیل ڕوژ بەیانی چاپی بەغدا ساڵی ١٩٩٢ سەرچاوەیەکی باشە بۆ زانیاری لە بابەت موکوریانەوە.

ئەودالْ بەگیش پەنای بە ئەمیر خانی یەکدەست بردووە، هەر لەگەڵ ئەوێش لە ماڵی ئەلیاسی خەلیفە کووژراوە. شیخ حەیدەر لەگەڵ جەعفەر پاشای عوسمانی لێیان بۆتە شەڕ و لەشکریان لێك کردوە سەفەوی لە داخی عوسمانیان یارمەتی شیخ حەیدەریان داوە و بە هەر دووك لایان تەوریز و نەخجەوان و چفرسەعد یەریڤان یان لە چنگ عوسمانیان دەرێناوە لەو شەڕانە دا لە هێرشێکدا لە قەڵای یەریڤان شیخ حەیدەر کوژراوە.

قوباد خان

شا عەباس دوای کووژرانی شیخ حەیدەر، قوباد خانی کوڕی شیخ حەیدەری کردە جێ نشین و حاکمی موکریان. چونکێ قوباد خان میر منداڵ بوو، هەندێ لە گەورەپیاوانی موکوریانی بۆ کردە سەرپەرشت.

قوباد خان کاتێ بە خۆی دا هات و بوو بە لاوێك، ناوچەکانی د ەور وبەری خستە وە ژێر دەسەڵاتی خۆی، زۆر بە کارامەیی و زیرەکی حکوومەتی بەڕێوە دەبرد. شا عەباس لە و پەر هاویشتنە و لەو وریایی وتێگەیشتوییە ترسا، لە بەهانە دەگەڕا لە ناوی بەرێ. فەرمانی دایە لەگەڵ هێرش بەران کەوێ بۆ سەر قەڵای دمدم، بەڵام

قوباد خان خۆی گنخاند ونەچوو، شا عەباس ئەوەندەی دیکە لێی تووڕە بوو.

ساڵی ١٠١٨- ١٦٠٩ شا عەباس بە لەشکرەوە لە چیای قەرەباغ لەشکربەزی کرد. قوباد خان لای وابوو شا عەباس ئەمەگی بابی ڕە چاو دەکا لەگەڵ چەند کەسێك هەستا چوو بۆ بەخێر هێنانی شا. زۆری ڕێز لێ گیرا. دواتر شا بە لەشکرەوە هاتە ناوچەی مەراغە، و لە نزیک قەڵای گاودۆڵ بارگە وبنەی خست. ئەو قەڵایە ئەودەم پایتەختی میر نشینی موکریان بوو. ئەمجارەش قوبادخان بە خۆی و کۆمەڵێکی زۆر لە ناودارانی موکری چوە بە خێرهاتنی شا. بە فەرمانی شا بانگیان کردنە جێگەیەکی دیاری کراو، یەکە یەکە بردیاننە ژورێك و کوشتیانن و نەیان هێشت بە یەکتر بزانن، بەو جۆرە تاقیان لێ بڕین. ئەوجار هێرش کرایە سەر قەڵای گاو دۆڵ و غافل گیریان کرد و هەرچی تێدا بوو کوژران. ئەو کوشت وکوشتارە ساڵی١٠١٩- ١٦١٠ بەڕێوە چووە ومەشهوورە بە ساڵی قەتڵ وعامەکەی موکریان. یان موکری قران." (عالم ئارای عەباسی لاپەڕەی ٢٣٣)

وەك دە پەراویزەکەدا نووسراوە شا عەباس موکوریانی داوەتە دەس شێر بەگ ناوێك، کوڕی ناسر بەگ لە بنەماڵەی میرانی تەرگەوەر.

تا کوشتنی قوباد خان، مێژووی موکوڕیان روونە، بەڵام لەوێ بەولاوە تا دەسەڵاتی بوداخ سوڵتان مێژووی موکوریەکان تێکەڵ پێکەڵە.

وەك عزیز خانی سەردار کوتویە، بنەچەکەی دەچێتەوە سەر سارمی کوڕی قوبادخان. وادیارە ئەو سارمە کوڕی ئەو قوباد خانە بووە کە شا عەباس کووشتویە و دەبێتە سارمی دووهەم لە حاکمانی موکری .

کاتێ قوباد خان کوژراوە خزم و کەس وکاری سارمی کوڕی دوور دەخەنەوە و دەیشارنەوە. سارم بە کارامەیی وزیرەکی خۆی لە شاخەکانی کوردستان هێزێکی پێکەوە ناوە و حکوومەتی موکریانی ژیاندۆتەوە، لە توند وتۆڵی خۆی هێزێکی زۆری پێکەوە ناوەتەوە و چەند قەڵای نوێی بنیات ناوە، یەکیان لە سەر شاخی تەرەغە کە لە ناوەندی موکوریانە. ئێستەش شوێنەواری سەنگەرەکانی ماون، هەژار دە بەرەو مەکوریان دا دەڵێ: "سەنگەری سارمی خوێن ڕێژی عەجەم" لە چەند جێگەیتر قەڵای سارم هەیە. وا دەردەکەوێ سارم پاش شەڕ و کوشتارێکی زۆر کووژرابێ و بنەماڵەکەی لە ناوچەی سەردەشت خۆیان لە سەفەویان حەشاردابێ و لە گوندی نستان[7] کە چەپەک ودورە شارە، نیشتەجێ بووبن. بنەماڵەکەشیان دەسەڵاتی

---

[7] نستان گوندێکە لە ناوچەی گەورکی سەر شاری سەردەشت لە سی کیلومتری با کووری سەردەشت هەڵکەوتوە

موکریانیان له دەس داوه، بەره بەره بنەماڵەی بداغ سوڵتان که بن ئامۆزا خزمی ئەوان بوون بوونه حاکم.

بنەماڵەی قوباد خانیش بێ دەسەڵات و دوورله کاری حکوومەتی له نستان ماونەتەوه. وەك پیشتر کوتمان، عزیزخان به خەتی خۆی بنەماڵەکەی بردۆتەوه سەر سارمی کوڕی قوباد خان. ئەوه شەجەرەی حاکمانی موکری و به دوای ئەوانیش دا عزیز خانی سرداره.

عزیز خان له گوندی نستان لەگەڵ فه ڕروخ خانی برای له حوجرەی فەقێیان دەرسی خوێندووه و خەت وسەوادێکی باشی پەیدا کردوه . کاتێ تەمەنی دەگاته نزیک بیست ساڵان و به دەور و بەری خۆی دا دەڕوانێ، کەم وکۆڕیی ناوماڵیان ئازاری دەدات به تایبەت که دەزانێ باپیرانی حاکم و دەسەڵاتداری وڵاته که بوون وبه ناحەق شای ئیران کووشتوونی. ئێستەش وا بێ دەسەڵاتن و بنەماڵەی بداغ سوڵتان هیچ ئاوڕێکیان لێ نادەنەوه، ئیتر بیری ڕزگار کردنی خوی و بنەماڵەکەی دکەوێته مێشکی و به تەمای چوونی شارێکی گەوره دەبێت .ئێستەش ئەو دابه له کوردستان هەیه بۆ کار دەچنه شاره گه ورەکان. ئەویش دەبیستێ له تەورێز هەم کاری دەوڵەتی، هەم کاسبی دیکەش گیر دەکەوێ.

خەیاڵی چوونە تەورێزی لەگەڵ یەکێ لە ڕەفیقەکانی کە فەقێیەکی حوجرەی نستان و هاودەرسی بووە، باس دەکا، فەقیش ڕازی دەبێ و بە جووتە دەکەونە خۆ ساز کردن. محەمەد سوڵتانی بابی دو ئەسپیان دەداتێ و بەڵەدیان ڕەگەڵ دەخا لە نستان ڕا یەك مەنزڵ دێنە گوندی سەردەراباد ،ئەو سەردەمە نێوی کانیە سپی بووە.

درێژەی هەیە ...